

اخوینی بخاری، از پیشگامان پزشکی در ایران

حسن یار محمدی^۱

بابک دانشفرد^۲

محمدحسین بهمنی کازرونی^۳

چکیده

ابوبکر ربیع بن احمد الاخوینی، یکی از پزشکان مشهور پارسی قرن چهارم هجری است. او از اهالی بخارا (شهری در جمهوری ازبکستان کنونی) و شاگرد ابوالقاسم طاهر بن محمد بن ابراهیم مقانعی رازی از شاگردان زکریای رازی بوده است. به علت موفقیت فراوان در درمان بیماران روان پزشکی (و به طور خاص مالیخولیایی)، در زمان حیاتش از او به عنوان «پزشک دیوانگان» یاد شده است. آثار او عبارتند از: «قربادین»، «کتاب نبض»، «کتاب تشریح» و هم چنین «هدایه المتعلمین فی الطب». کتاب هدایه تنها اثر به جای مانده از این پزشک بزرگ ایرانی و اولین متن پزشکی نوشته شده به زبان فارسی است. از ابداعات او می توان به ساخت ۱۰ ترکیب دارویی جدید و لوله گذاری دهان به مری (OG tube) برای اولین بار اشاره کرد. علاوه بر این، اخوینی برای اولین بار در تاریخ پزشکی دنیا از نمودار تب برای مشخص کردن نوع تب استفاده کرده است. او هم چنین درباره بسیاری از بیماری های عصبی و روانی در کتاب خود بحث کرده است. از این رو اخوینی را می توان یکی از پیشگامان علم پزشکی در ایران دانست.

۱- دفتر مطالعات تاریخ پزشکی ایران، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران و کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

۲- مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران و شرکت گوهر خرد پارسین، مرکز رشد طب سنتی و گیاهان دارویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: babakdaneshfard@gmail.com

۳- کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۲/۵/۱۱

نوع مقاله: مروری تاریخ دریافت: ۹۱/۱۱/۲۰

واژگان کلیدی:

اخوینی، هدایه المتعلمین فی الطب، نمودار تب، نورولوژی، روان پزشکی.

مقدمه

ابوبکر ربیع بن احمد الاخوینی بخاری، ملقب به ابی بکر و ابوحکیم، یکی از پزشکان مشهور پارسی قرن چهارم هجری (دهم میلادی) است (Ashtiyani, S. 300-8). او از اهالی بخارا (شهری در جمهوری ازبکستان کنونی) و شاگرد ابوالقاسم طاهر بن محمد بن ابراهیم مقانعی رازی از شاگردان زکریای رازی بوده است (Sajadi, MM, Bonabi, R., Sajadi, MR., Mackowiak, PA, 2012, p. 976-80). اخوینی در درمان بیماری‌های گوناگون موفقیت‌های چشم‌گیری داشته است؛ برای مثال به‌اندازه‌ای در درمان بیماران روان‌پزشکی (و به‌طور خاص مالیخولیایی) موفق بوده که در زمان حیاتش از او به «پزشک دیوانگان» نام می‌بردند (Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., & Ghanizadeh, A, 2013, p. 229-3, Golzari SE, 2012, p. 229-3).

با وجود اینکه اخوینی به سه اثر دیگر خود به نام‌های «قربادین»، «کتاب نبض» و «کتاب تشریح» اشاره می‌کند، «هدایه المتعلمین فی الطب» تنها اثر به‌جای مانده از اوست و تقریباً تمام اطلاعات ما از زندگی و شخصیت او مربوط به همین کتاب است (www.iranicaonline.org)؛ Yarmohammadi, H., & Dalfardi, 2014).

در زمانی که بیشتر آثار علمی به تشویق پادشاهان نوشته می‌شدند، اخوینی کتاب هدایه را با زبانی ساده و شیوا با هدف آموزش پزشکی به مبتدیان و به‌خصوص فرزند خود نگاشته است؛ چنان‌که خود او می‌نویسد: «اکنون که تو به عنوان فرزندم از من خواستی کتابی بنویسم خلاصه و آسان برای آموختن پزشکی، این کتاب را نوشتم تا برای تو یادگار باشد و برای دیگران نیز مفید واقع گردد».

این کتاب که به نام‌های «هدایه» و «کناش» نیز خوانده شده، اولین متن پزشکی نوشته شده به زبان فارسی میانه یا دری است (Sajadi, MM., Bonabi, R., Sajadi, MR., Mackowiak, PA, 2012, p. 976-80). اسلوب نگارش کتاب هدایه به صورت علمی است؛ به گونه‌ای که جملات کوتاه و ساده‌اند و کلمات به صورتی مناسب انتخاب شده‌اند تا معنا را به درستی منتقل کنند. او در بسیاری از موارد نام گیاه، بیماری و یا عضو را به زبان‌های فارسی، عربی و یونانی بیان کرده تا خواننده در فهم آن به اشتباه نیفتد (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۱۴-۱۲).

چنین ویژگی‌هایی سبب شد که کتاب هدایه تا چندین قرن بعد از تألیف آن هم‌چنان یکی از منابع اصلی برای آموزش پزشکان باشد؛ تا آنجا که ۳۰۰ سال بعد با وجود کتاب *قانون ابن سینا* و گسترش نظرات او، نظامی عروضی در کتاب *چهارمقاله* از این کتاب به مثابه یکی از منابع اصلی پزشکی یاد می‌کند و آن را هم‌تراز کتاب منصوری محمد زکریای رازی و *اغراض* سید اسماعیل جرجانی می‌داند که هر نوآموز پزشکی می‌بایست آن را فرا بگیرد (نظامی عروضی، ۱۹۵۴، صص ۱۱۰-۱۰۹).

قرن‌ها بعد پزشکی با نام ابوطالب عبدالله ابن ابی زیدالطیب پس از مطالعه بسیاری از کتاب‌های پزشکی زمان خود بیان می‌دارد که برای بسیاری از معالجات به کتاب *هدایت‌المتعلمین* مراجعه می‌کرده و هیچ‌کدام از این معالجات اشتباه نبوده است (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۱۱-۱۰).

سه نسخه از کتاب هدایه وجود دارد. قدیمی‌ترین آن نسخه موجود در کتابخانه «بادلیان» آکسفورد است که در سال ۴۷۸ هجری قمری نگاشته شده و به لحاظ قدمت پس از نسخه خطی به‌جای مانده از کتاب «الأبْنیه عن الحقایق الأدویه» به خط اسدی توسی شاعر در سال ۴۴۷ هجری قمری، دومین کتاب

خطی فارسی است که تاکنون باقی مانده است. نسخه دیگر این کتاب که در سال ۵۲۰ هجری قمری نوشته شده، در کتابخانه «فاتح» استانبول نگهداری می‌شود. نسخه سوم نیز با عنوان «کتابی در طب» به شماره ۴۵۰۱ در کتابخانه ملی ملک در تهران قرار دارد (Nayernouri, T., & Azizi, M. :www.iranicaonline.org, H, 2011, p. 8-74).

این کتاب سه بخش اصلی و ۲۰۰ فصل دارد. بخش اول شامل ۵۱ باب درباره عناصر، امزجه، اخلاط، اعضای مفرد و مرکب بدن و موضوعاتی مانند قوا، افعال، ارواح، طعام‌ها و شراب‌هاست. بخش دوم مشتمل بر ۱۳۰ باب درباره بیماری‌ها و درمان آنها به صورت جداگانه در تمام قسمت‌های بدن به اضافه باب‌هایی نظیر حرق‌النار، علاج قروح و جراحات و انواع سموم است. بخش سوم نیز حاوی ۱۹ باب در خصوص حمیات و انواع گوناگون تب، بول، حفظ‌الصحه، نبض و شناخت اسباب‌النبض است (Sajadi, MM., et al, 2012, p. 80-976).

اخوینی در مواردی ابداع و ابتکار دارد؛ مانند ساخت ۱۰ ترکیب دارویی جدید مانند شیاف زحیر^۱ و قرص طباشیر^۲ که به ترتیب در باب‌های «قروح الرحم^۳» و «فی الذرب^۴» از آنها یاد کرده است (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۵۳۶-۳۹۳). برای اولین بار در متون تاریخ پزشکی فارسی، اخوینی از بیماری دیابت تحت عنوان «پرمیز» یاد می‌کند که به معنی پر ادراری است. او ضمن بیان علائم و نشانه‌های این بیماری به بیان علت و درمان آن می‌پردازد و ویژگی و شاخصه اصلی این بیماری را افزایش حجم ادرار می‌داند (خدادوست، کاظم؛ باطنی، غلامرضا؛ خلیلی، مجید؛ اردلان، محمدرضا؛ محجل شجاع، محمدعلی، ۱۳۹۱ ش، ص ۵).

او درباره بیماری‌های عفونی و واگیر نیز نکاتی جالب و ابداعی دارد؛ برای مثال نار فارسیه یا همان سیاه‌زخم را بهتر از سایر پزشکان ایرانی شرح داده، مرگ‌آوری آن را گفته و درمان دارویی و داغ کردن آن را بیان کرده که در زمره

نخستین مدارک در زمینه سیاه‌زخم است. درباره هاری نیز دوره متوسط کمون بیماری را چهل روز ذکر کرده است و مرگ کسی را که بیماری در او ظاهر شده حتمی می‌داند (تاجبخش، حسن. ۱۳۸۵ش. صص ۲۹۵-۲۹۴).

روش علمی مطالعات اخوینی

اخوینی پزشکی مطلع و آگاه از آرای پزشکان قدیم بوده است؛ چنان‌که در کتاب خود از آراء و نظرات پزشکان بزرگی مانند بقراط، جالینوس، حنین بن اسحاق الکندی، ثابت ابن قره، عیسی بن صهار بخت، یحیی بن ماسویه و کتاب‌هایی مانند اپیدمیا، فصول، نوادر تقدمة المعرفة، ترکیب العین و منصوری بهره برده است. اما او به تجربه، تحقیق و آزمایش، و اصول پزشکی رازی باور داشته است (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۱۱. & Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., Mehdizadeh, A., & Haghghat, S 2013, p. 435-440).

باور اخوینی به آزمون و تجربه چنان است که در جایی از کتاب، خطاب به فرزندش می‌گوید «در این کتاب چیزهایی برای تو بیان کرده‌ام که خودم آنها را آزموده‌ام. در غیر این صورت گفته‌ام که مطلب را از چه کسی نقل کرده‌ام» (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۵۸۷). در جای دیگری می‌گوید: «من بیماری‌های زیادی را درمان کرده‌ام و هر آنچه می‌گویم آزموده من است و آنچه تجربه نکرده‌ام، بیان نمی‌کنم» (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۳۰۲). او به‌ندرت آرای پزشکان مشهور را بدون آنکه خود آزموده باشد، نقل می‌کند که در این موارد نیز با عبارت «نیازموده‌ام» ضمن تفکیک نظرات دیگران از مشاهدات و تجربیات خود، به دیگران توصیه می‌کند که جانب احتیاط را در استفاده از آنها مد نظر قرار دهند و در برخی از این موارد به خواننده پیشنهاد می‌کند تا این روش‌های درمانی را بیازماید.

(اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۵۸۷. Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., Rezaian, J., & Ghanizadeh, A 13, p. 1819-1821.

او با وجود رعایت احترام به استاد خود، رازی که از او با عنوان «استاد» یا «استاد ما» یاد می‌کند، هیچ‌گاه خود را مقید به قبول آرای گذشتگان نمی‌سازد و مانند عالمی آزاده، بی‌تعصب به تجربه اندوختن پرداخته است. در مواردی که باورهای پزشکان نامی را مغایر با مشاهدات و تجربیات خود می‌دیده، با اظهارنظرهای قاطع و صریح خود آنها را رد می‌کند. با وجود این، اگر در معالجه مرضی توفیق حاصل نکرده باشد، به‌صراحت این موضوع را ذکر می‌کند.

اخوینی در رعایت اصل امانت‌داری و گزارش دقیق تجربیات خود چنان عمل می‌کند که در برخی از موارد حتی نام بیمار خود و یا همکاری‌اش را نیز ذکر کرده است (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۱۲). علاوه بر این، به‌دفعات از به کار بردن داروها در درمان بیماری‌ها یاد می‌کند تا خواننده بداند که تأیید و یا رد عملکرد یک دارو از سوی او بر پایه چه میزان آزمون بوده است (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۱۳).

روش کار

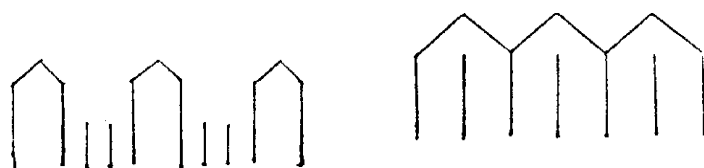
در این مقاله سعی شده تا با مطالعه بخش‌هایی از کتاب *هدایة المتعلمین فی الطب* و بررسی مقالات نوشته شده درباره شخصیت و کارهای علمی حکیم اخوینی بخاری و مروری بر کتاب‌های علمی حکمای بزرگ پیش از اخوینی، به بررسی برخی از دیدگاه‌ها و یافته‌های این دانشمند بزرگ ایرانی پرداخته شود.

تب از دیدگاه اخوینی

در فصل سوم کتاب هدایة المتعلمین، اخوینی به‌طور کامل به بررسی علل ایجادکننده تب، تشخیص‌های افتراقی تب و چگونگی تشخیص و درمان تب پرداخته است. اخوینی در ابتدا تب‌ها را به دو گروه اصلی تقسیم‌بندی می‌کند: دسته اول تب‌ها ناشی از بیماری دیگر مانند ذات‌الریه و عفونت مثانه هستند و به‌صورت علامتی از یک بیماری خود را نشان می‌دهند. دسته دوم تب‌هایی هستند که به ذات خود، بیماری هستند. او برای تشخیص بهتر این نوع تب‌ها آنها را بر اساس علل ایجادکننده به سه گروه تب یک‌روزه، تب دائمی و تب دوره‌ای تقسیم می‌کند. بعد از این تقسیم‌بندی کلی اخوینی به شرح و توصیف ویژگی‌های هرکدام از انواع تب‌های موجود در این گروه‌ها، روش تشخیص و درنهایت درمان آنها پرداخته است. او برای اولین بار در تاریخ پزشکی دنیا از نمودار تب برای مشخص کردن نوع تب استفاده کرده است (Sajadi, MM., et al, 2012, p. 976-80).

برای رسیدن به این هدف او ابتدا روزهایی را که فرد دچار بیماری شده، به‌صورت خطوط عمودی رسم می‌کند. سپس روزهایی را که فرد در آنها دچار تب شده با خطوط افقی به هم متصل می‌کند. بدین ترتیب، نموداری ایجاد می‌شود که شکل آن، نوع تب را مشخص می‌کند. برای مثال، سیر تب یک روز در میان را به‌صورت طرح ۱، تب دو روز بیماری دو روز تب را به‌صورت طرح ۲، تب دو روز در میان را به‌صورت طرح ۳ و تب روزانه پایدار را به‌صورت طرح ۴ رسم کرده است. درنهایت اخوینی با توجه به طرح تب و علائم همراه مانند میزان تغییرات نبض، سرعت تنفس، وجود لرز یا تعریق و زمان ایجاد آن، خشکی مخاط، اختلالات ذهنی در حین تب مانند هذیان‌گویی، تغییرات رنگ و بوی ادرار و سایر

علائم، نوع تب را مشخص و درمان آن را بیان می‌کند (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۶۷۳-۶۴۴).

طرح ۲- دوروز تب، دوروز نوبه

طرح ۱- به دو گونه تب یک روز در میان
خطهای وسط = نوبه ||، خطهای به هم چیده = تب

طرح ۴- تب روزانه، بایدار

طرح ۳- تب دوروز در میان

نظرات اخوینی درباره بیماری‌های اعصاب و روان پزشکی

بخش بزرگی از این کتاب به شرح و توصیف بیماری‌های اعصاب و روان پزشکی اختصاص دارد که از این میان می‌توان به صرع، مالیخولیا، مانیا، کابوس، سبات سهری (بی‌خوابی)، سکت، تشنج، فالج، رعشه و خناق‌الرحم (هیستری) اشاره کرد. اخوینی در این کتاب علاوه بر توصیف شواهد و علائم بیماری‌های روان پزشکی مانند تفکرات بدبینانه (پارانوئیدی)، خنده و گریه بدون علت، خودبزرگ‌بینی، اضطراب، فوبیا، مسخ شخصیت، مسخ واقعیت، به بیان تشخیص‌های افتراقی و نحوه تمایز بیماری‌ها از یکدیگر می‌پردازد (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۲۶۸-۲۱۸).

علاوه بر این موارد، او ضمن بیان علل ایجاد و در برخی موارد پیش‌آگهی بیماری، به نحوه درمان و در مواردی پیش‌گیری از این بیماری‌ها پرداخته است. اخوینی در این زمینه به موفقیت‌های بسیاری دست پیدا کرد؛ تا آنجایی که به علت موفقیت فراوان در درمان بیماری مالیخولیا و سایکوز ایجادشده ناشی از آن، در زمان حیاتش از او تحت عنوان «پزشک دیوانگان» نام برده شد. این موضوع را خود اخوینی در کتاب هدایه به‌صراحت نقل می‌کند (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۲۴۶).

۱- صرع از دیدگاه کتاب هدایة المتعلمین

اخوینی در کتاب خود «هدایة المتعلمین» از بیماری صرع و تشنج سخن به میان آورده است که به نظر می‌رسد در مقایسه با حکمای قبل از خود این بیماری را با جزئیات دقیق‌تری توصیف کرده است (Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., & Ghanizadeh, A, 2013, p. 1-3).

به گفته او آغاز حملات تشنج می‌تواند از کودکی یا بزرگسالی باشد و شروع حملات تشنج در کودکی می‌تواند پیش‌آگهی بهتری داشته باشد. در صورت شروع حملات صرع در کودکی امکان از بین رفتن آنها پس از دوره بلوغ وجود دارد، در حالی که اگر صرع پس از بلوغ آغاز شود تا پایان عمر باقی خواهد ماند. اخوینی با کمک گرفتن از نظریه اخلاط چهارگانه به تقسیم‌بندی انواع صرع بر اساس علت آن پرداخته است.

او تشنج را به دو نوع Focal و Generalized تقسیم‌بندی می‌کند و به‌طورکلی بر اساس علائم به توضیح چهار نوع صرع شامل Absence، Generalized tonic-clonic، Atonic و Clonic می‌پردازد. برای نمونه او تشنج Generalized tonic-clonic را این‌گونه توصیف می‌کند:

«فرد قبل از بروز حمله تشنج حالاتی را تجربه می‌کند که نشان‌دهنده قریب‌الوقوع بودن آن است. سپس علائم خود را به‌صورت حرکات غیر طبیعی tonic-clonic، ترشح کف‌آلود از دهان و کاهش سطح هوشیاری نشان می‌دهد» (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، صص ۲۵۴-۲۴۹).

۲- اختلالات تبدیلی یا هیستریا

اختلالات تبدیلی (Conversion disorder) یکی از بیماری‌های روان‌تنی (psychosomatic) است که در آن فرد بیمار به‌صورت ناآگاهانه علائم و نشانه‌هایی از اختلالات حسی یا حرکتی نشان می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که علائم بیماری‌های پزشکی گوناگون را تقلید می‌کند. این در حالی است که علت ارگانیک شناخته‌شده‌ای برای ایجاد این علائم در او وجود ندارد (Sadock, B. J., 2007).

در متون پزشکی تاریخی از این بیماری با عنوان هیستری یاد می‌شده است. اصطلاح hysteria از واژه یونانی hystera به معنای رحم مشتق شده است. دلیل این نام‌گذاری این است که در گذشته علت ایجاد این بیماری را تغییرات آناتومیک رحم در حفره شکم می‌دانستند (Gordon, E., Kraiuhin, C., Kelly, P., Meares, R., 1984, p.532-7).

از آنجایی که در این بیماری فرد بیمار علائم سایر بیماری‌ها را به‌صورت ناخودآگاه تقلید می‌کند، تشخیص افتراقی این بیماری از سایر بیماری‌های پزشکی حائز اهمیت است.

اخوینی در بخشی از کتاب تحت عنوان «خناق الرحم» به توصیف بیماری هیستری پرداخته است. اخوینی ضمن اشاره به نظریه بقراط مبنی بر حرکت رحم به عنوان عامل ایجاد علائم بیماری هیستری، بیان می‌کند که این بیماری در زنان بدون شوهر (بیوه یا دوشیزه) شایع‌تر است؛ به‌ویژه در زنانی که در سنین کودکی شوهر خود را از دست داده‌اند.

اخوینی اشاره می‌کند که این بیماری خود را با علائم گوناگون مانند تنگی نفس (Dyspnea)، کوتاهی دم (shortness of inspiration)، ناتوانی در سخن گفتن و تقلید علائم کاهش سطح هوشیاری به‌صورت ناآگاهانه نشان می‌دهد. به گفته او در شماری از بیماران پیش از آغاز حملات، علائمی مانند خستگی (Weakness)، تکلم نامفهوم (Inappropriate speech)، درد پا (Leg pain) و سرخ شدن صورت (flushing) مشاهده می‌شده است.

او اشاره می‌کند که این علائم می‌توانند حالت تکرار شونده داشته باشند و در بعضی از موارد علائم تشنج را تقلید کنند. اخوینی برای افتراق این دو حالت از هم به بیان تفاوت‌های آن دو پرداخته است. او تصریح می‌کند که فرد هیستریک،

هوشیار و متوجه وقایع پیرامون خود است و تنها علائم کاهش سطح هوشیاری را تقلید می‌کند؛ به‌گونه‌ای که پس از اتمام حمله قادر است اتفاقات رخ داده را گزارش دهد. این در حالی است که در حملات صرع فرد هوشیاری خود را به‌صورت کامل از دست می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که فرد قادر نیست وقایع رخ داده را به‌خاطر آورد. وجه افتراق دیگری که اخوینی به آن اشاره می‌کند، نبود ترشحات کف‌آلود در افراد هیستریک است.

با توجه به دوره‌ای بودن بیماری، اخوینی دو رویکرد درمانی را در مرحله حاد و بدون علامت توصیه کرده است. در مرحله حاد و علامت‌دار بیماری او به قرار دادن موادی با بوهای تند مانند پشم سوخته گوسفند و گوگرد جلوی بینی بیمار برای استنشام، حجامت، مالش پاها و درمان دارویی اشاره کرده است. همچنین او در مرحله بدون علامت توصیه کرده است که در صورت امکان بیمار ازدواج کند و یا از روش‌هایی مانند حجامت و درمان دارویی استفاده کند (اخوینی بخاری، ۱۹۶۵، ص ۵۴۰-۵۴۵).

نتیجه‌گیری

ابوبکر ربیع بن احمد الاخوینی بخاری، ملقب به ابی‌بکر و ابوحکیم، یکی از پزشکان مشهور پارسی قرن دهم میلادی است. با توجه به بررسی کتاب هدایه‌المتعلمین فی الطب می‌توان گفت که روش علمی اخوینی متکی بر اصول علمی است و با روش‌های منطقی به بررسی تجربیات خود پرداخته است. به همین علت است که او توانسته نوآوری‌های زیادی داشته باشد.

روشی ابداعی برای رسم نمودار تب برای اولین بار در تاریخ پزشکی یکی از همین نوآوری‌های جالب‌توجه اخوینی است. بیشترین دستاورد اخوینی در

بیماری‌های اعصاب و روان بوده است؛ چنانکه به علت موفقیت فراوان در درمان بیماری مالیخولیا در زمان حیاتش به «پزشک دیوانگان» معروف شده است. توضیحات او در زمینه بیماری صرع و اختلالات تبدیلی نیز خود شاهی بر تفکر علمی اخوینی است. در واقع می‌توان گفت که اخوینی به دلیل سبک علمی درست توانسته است در بسیاری از زمینه‌های پزشکی و به‌خصوص بیماری‌های نورولوژی و روان‌پزشکی پیشگام باشد.

شاید مهم‌ترین ویژگی او این است که درباره آرای استادان و پیشینیان خود و اصالت دادن به تجربه و آزمایش عملی، تفکر نقادانه دارد. او در کتاب هدایه با نقد نظرات دیگران و همچنین تفکیک آنچه خود تجربه کرده از آنچه نیازموده، علاوه بر تأکید بر این موضوع، شکلی از تفکر علمی نقادانه و پزشکی مبتنی بر شواهد را ارائه و آموزش می‌دهد.

اخوینی پزشک بزرگ ایرانی است و بدون شک نقش مهمی در پیشرفت علم پزشکی داشته است؛ با وجود این، مطالعه و بررسی کافی در خصوص نوشته‌ها و تلاش‌های او مخصوصاً در زمینه بیماری‌های روان‌پزشکی و مغز و اعصاب صورت نگرفته است. به نظر می‌رسد تحقیقات بیشتری به‌منظور درک ارزش کارهای او و چگونگی پیشرفت علم پزشکی در آن دوره مورد نیاز باشد.

پی‌نوشت‌ها

- ^۱- اسهال توأم با پیچش شکم.
- ^۲- داروی مسهل سفیدرنگی که از خاکستر نی هندی به دست می‌آید.
- ^۳- زخم‌های رحم.
- ^۴- نوعی بیماری که در آن به علت سوءهاضمه، جذب مواد به‌درستی صورت نمی‌گیرد و مواد همراه با رطوبت بسیار دفع می‌شوند.

فهرست منابع

- احمدبن ربیع الاخوانی بخاری. (۱۹۶۵). هداية المتعلمين فی الطب. (تصحیح جلال متینی). مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد.
- احمدبن عمر نظامی عروضی. (۱۹۵۴). چهارمقاله. (به تصحیح محمد معین). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خدادوست، کاظم. باطنی، غلامرضا. خلیلی، مجید. اردلان، محمدرضا. محجل شجاع، محمدعلی. (۱۳۹۱). گفتاری درباره زندگی و آثار ابوبکر اخوینی بخاری. مجله اخلاق و تاریخ پزشکی. ۵. (۳). ۱ تا ۹.
- تاجبخش، حسن. (۱۳۸۵). تاریخ دامپزشکی و پزشکی ایران. (دوجلدی). ویرایش سوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Ashtiyani, S. C., Shamsi, M., Cyrus, A., Bastani, B., & Tabatabayei, S. M. (2011). A Critical Review of the Works of Pioneer Physicians on Kidney Diseases in Ancient Iran. *Iranian journal of kidney diseases*, 5(5), P 300-8.
- Sajadi, MM., Bonabi, R., Sajadi, MR., Mackowiak, PA. (2012). Akhawayni and the first fever curve. *Clinical infectious diseases : an official publication of the Infectious Diseases Society of America*. 55(7), 976-80.
- Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., & Ghanizadeh, A. (2013). Joveini: A Persian psychiatrist's view and management of the insane. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, p 229-30.
- Golzari, S., Khodadoust, K., Alakbarli, F., Ghabili, K., Islambulchilar, Z., Shoja, M. M.,... Shahabi, N. M. (2012). Sleep paralysis in medieval Persia—the Hidayat of Akhawayni (?–983 AD). *Neuropsychiatr Dis Treat*, 8, 229-234.
- Available from: <http://www.iranicaonline.org/articles/hedayat-al-motaallem-in-fil-tebb>.
- Yarmohammadi, H., & Dalfardi, B. (2014). Al-Akhawayni's views on stroke. *International Journal of Cardiology*.
- Nayernouri, T., & Azizi, M. H. (2011). History of Medicine in Iran The Oldest Known Medical Treatise in the Persian Language. *Middle East Journal of Digestive Diseases (MEJDD)*, 3(1), 74-78.

- Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., Mehdizadeh, A., & Haghighat, S. (2013). Al-Akhawayni, a contributor to medieval Persian knowledge on contraception. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 18(6), 435-440.
- Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., Rezaian, J., & Ghanizadeh, A. (2013). Al-Akhawayni's description of pulmonary circulation. *International Journal of Cardiology*, 168(3), 1819-1821.
- Yarmohammadi, H., Dalfardi, B., & Ghanizadeh, A. (2013). Al-Akhawayni Bukhari (?-983 AD). *Journal of neurology*, 1-3.
- Sadock, B. J., Kaplan, H. I., & Sadock, V. A. (2007). *Kaplan & Sadock's synopsis of psychiatry: behavioral sciences/clinical psychiatry*: Lippincott Williams & Wilkins.
- Gordon, E., Kraiuhin, C., Kelly, P., Meares, R. (1984). The development of hysteria as a psychiatric concept. *Comprehensive Psychiatry*, 25(5):532-7.

یادداشت شناسه مؤلفان

حسن یارمحمدی: دفتر مطالعات تاریخ پزشکی ایران، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران و کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

بابک دانش فرد: مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران و شرکت گوهر خرد پارسیان، مرکز رشد طب سنتی و گیاهان دارویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: babakdaneshfard@gmail.com

محمدحسین بهمنی کازرونی: کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

Akhawayni, One of the Pioneers of Medicine in Iran*Hassan Yarmohammadi**Babak Daneshfard**Mohammad Hossein Bahmani Kazerouni***Abstract**

Abubakr Ahmad Al-Akhawayni Bukhari (also known as Joveini) is one of the famous Persian physicians in 10th century. He was from Bokhara (a city in Azerbaijan) and pupil of Abolghasem Moghanei Razi, who himself was one of the Rhazes's pupils. Due to prominent achievements in treatment of psychiatric patients (especially melancholics), Akhawayni was called as "physician of insanes". He has some books in pharmacology, anatomy and pulsology. His only book that survived is "Hidayat al-Muta'allem in Fi al-Tibb" (guidance of medical pupils). It is also the first Persian medical text in the history. Akhawayni has some innovations like Orogastric (OG) tube and 10 new drug compounds. In addition he used fever chart for the first time to describe different types of fever. He also discussed about many neurological and psychological diseases in his book. Accordingly, he could be considered as one of the pioneers of medicine in Iran.

اخوینی بخاری، از پیشگامان پزشکی در ایران

Keywords

Akhawayni, Hidayat al-Muta'allem in Fi al-Tibb, Fever chart, Neurology, Psychiatry